

УВІЧНЕННЯ ПАМ'ЯТІ ЧЕРНІГІВЦІВ, ЯКІ ВІДЗНАЧИЛИСЯ У КРИМСЬКІЙ ВІЙНІ 1853–1856 РР.

У статті розглядається нагородження захисників Севастополя. Коротко охарактеризовано місце поховання уродженців Чернігівської губернії, які брали участь у воєнному конфлікті. Увага акцентується на увічненні пам'яті героїв Кримської війни 1853–1856 рр.

Ключові слова: Російська імперія, Кримська війна 1853–1856 рр., уродженець Чернігівської губернії, орден, медаль, цвинтар, поховання.

Серед глобальних воєнних конфліктів ХІХ ст. особливе місце посідає Кримська (Східна) війна 1853–1856 рр. У ніч на 28 серпня 1855 р. царська армія залишила Севастополь. Російська імперія потерпіла у цьому протистоянні нищівної поразки. За умовами Паризького мирного договору їй заборонялося мати на Чорному морі військові бази і флот.

Героїзм захисників міста вимагав увічнення їх пам'яті, і тоді було прийнято рішення заснувати срібну медаль не «за победу» чи «за взятие», а вперше за історію Російської імперії за героїчну оборону – «За защиту Севастополя» [9, с. 158].

У жовтні 1855 р. імператор Олександр ІІ прибув до Криму в діючу армію. Більше місяця він провів в Севастополі. Своїм наказом по армії, виданим 31 жовтня 1855 р., імператор встановив спеціальну медаль для нагородження захисників міста. Срібна медаль на Георгіївській стрічці (діаметром 28 мм) стала першою нагородою за Кримську війну. На її лицьовій стороні зображено поруч два вензели – Миколи І та Олександра ІІ, увічнених імператорськими коронами. На зворотній стороні під променистим «Всевидающим Оком Проведения» напис у чотири рядки: «С 13 сентября 1854 по 28 августа 1855». Навколо нього по краю медалі напис: «За защиту Севастополя». Дата завершення оборони міста на медалі не 27 серпня як у тексті указу, а 28, коли російські війська були змушені відійти на нову лінію оборони на Північній стороні. Медаль була затверджена 26 листопада 1855 р. іменним указом імператора Олександра ІІ [15, с. 289–290].

Вказана медаль призначалась для нагородження всіх без виключення захисників Севастополя, які несли службу в шпиталях, або відзначилися під час оборони Севастополя. Пізніше право на отримання цієї медалі було розширено різними доповненнями до наказу. В результаті чого медаль отримали всі військові чини від генерала до рядового, а також цивільні чиновники всіх відомств, що знаходилися в обложеному місті, та всі мешканці Севастополя, що несли службу в шпиталях чи взагалі брали участь в обороні міста. В «Положеніи» про нагородження севастопольською медаллю, вказано, що право на цю медаль мають не тільки військові чини гарнізону, які прибули у Севастополь під час облоги, але й всі учасники оборони, в тому числі й кріпосного стану [15, с. 290].

Медаль була вибита за проектом професора Академії мистецтв А. П. Ляпіна та старшого медальєра Санкт-Петербурзького монетного двору В. В. Алексєєва. Усього за період з 1853 по 1862 рр. на Санкт-Петербурзькому монетному дворі було виготовлено за одними даними 248 000, за іншими 248 500 екземплярів медалі [15, с. 289–290]. У ході дослідження було встановлено, що срібну медаль «За защиту Севастополя» отримали 268 чернігівців.

Після закінчення Східної війни Олександр ІІ віддав наказ підготувати медаль «В память войны 1853–1856 гг.». На лицьовій стороні було зображено під двома коронами вензеля Миколи І, Олександра ІІ і дати «1853–1854–1855–1856», на зворотній стороні – напис: «На тя господи уповахом, да не постыдимся вовеки» [11, с. 138]. Монетний двір отримав замовлення на 1 465 000 медалей, а в середині серпня 1856 р. було наказано відправити у Москву «для раздачи в коронации на лентах: Георгиевской 2 500, на Андреевской 115 000, на Владимирской 2 500, всего 120 000 шт. медалей». У день коронування, 26 серпня 1856 р., було оголошено наказ про нагородження медалями «В память войны 1853–1856 гг.». Медаль випускалася зі світлої бронзи на Георгіївській та Андріївській стрічках для військових чинів, які брали участь у боях, з темної бронзи на Володимирській та Анненській стрічках – для військових чинів, які не брали участь у бойових діях і не перебували на території, де було оголошено воєнний стан, і для громадських осіб [9, с. 158–159].

Медаль на Георгіївській стрічці призначалася воїнам окремого Кавказького корпусу, які перебували в «Азиатской Турции», де воювали проти турок. Цю ж нагороду отримували учасники Синопського бою і всі чини, які знаходилися при відбитті ворога на Камчатці у Петропавлівському порту [16, с. 323].

Медаль на Андріївській стрічці призначалася чинам військово-сухопутного, морського та інших відомств, які не отримували медаль на Георгіївській стрічці, але були приведені у воєнний стан, брали участь у воєнних діях, або були у місцях, які перебували у стані облоги. Ця медаль також призначалася чинам «Государственного подвижного ополчения», які брали участь у воєнних діях [16, с. 323]. 33 уродженця Чернігівської губернії отримали світло-бронзові медалі «В память войны 1853–1856 гг.» на Андріївській стрічці.

Медаль на Володимирській стрічці призначалася військовим і цивільним чинам усіх відомств, які не отримували медалі на Георгіївській та Андріївській стрічках, а також чинам ополчення та 4 Малоросійського кінного козачого полку, які не виступили з місць свого формування. Ця медаль також призначалася для дворянства. З дворянства кожної губернії медаль на Володимирській стрічці отримували найстаріші представники родин. На цій стрічці видавалася медаль і цивільним чиновникам усіх відомств, які перебували на дійсній службі в офіцерському чині під час Кримської війни [16, с. 323–325]. Так, бронзову медаль у пам'ять Кримської війни 1853–1856 рр. у 1857 р. отримав колезький асесор М. П. Коропчевський «для ношения на груди на Владимирской ленте и хранения в потомстве по установлению» [10, арк. 1]. Медаль на Анненській стрічці надавалася купецтву.

Російська православна церква в роки Кримської війни, як і завжди під час воєнного лихоліття, була на висоті свого служіння, розділившись з країною увесь тягар. Вклад православного духовництва у спільну справу боротьби з ворогом був належним чином оцінений імператором. 26 серпня 1856 р. було засновано за прикладом Вітчизняної війни 1812 р. наперсний хрест «В память войны 1853–1856 гг.» для нагородження духовенства [9, с. 159]. На лицьовій стороні хреста під «Всевидающим Оком Проведения» знаходилися вензеля імператорів Миколи I та Олександра II і дата – 1853–1856 рр., на зворотному боці – слова: «На Тя, Господи, уповахом, да не постыдимся вовеки» [16, с. 238].

Усе духовництво, від митрополитів до священників, отримувало наперсний хрест на Володимирській стрічці. Духівництво, яке належало до частин військ і флоту, які отримували медаль на Георгіївській стрічці, крім наперсного хреста на Володимирській стрічці отримували ще й медаль на Георгіївській [16, с. 324].

Духівництво усіх відомств, яке не отримало медалі на Георгіївській стрічці, але брало участь у військових діях проти ворога і знаходилося у військових частинах, приведених у воєнний стан, були відзначені крім наперсного хреста на Володимирській стрічці медаллю на Андріївській. Усі інші духовні отці від митрополитів до священників отримували лише наперсний хрест, а медалі не мали [16, с. 324].

Медалі, які видавалися усім чинам воєнного чи морського відомств були бронзові світлі на Георгіївській та Андріївській стрічках, а медалі для чинів цивільного відомства, а також усі наперсні хрести для духовництва усіх відомств були бронзові темні [16, с. 324].

У «Черниговских епархиальных известиях» збереглися дані про 28 духовних отців, які отримали бронзові наперсні хрести на Володимирській стрічці та медалі на Андріївській. Ці священнослужителі не перебували у складі діючої армії на фронтах Кримської війни, але знаходилися у військах, або приведених у бойову готовність, або розташованих у місцевостях, переведених на військове становище. Незважаючи на це, вони були учасниками Східної війни та отримали відповідні нагороди. На жаль, відомості про участь священнослужителів у військовій кампанії на сторінках «Черниговских епархиальных известий» обмежуються інформацією про їх нагороди, з чого складно довідатися, на якій території вони служили під час війни, у яких військових частинах перебували та чим відзначилися.

Учасники Кримської війни 1853–1854 рр. були відзначені орденами св. Георгія, св. Анни та св. Станіслава. Ордени св. Георгія та св. Анни призначалися для нагородження людей військових, «которые ходили в нижних чинах» [1, с. 4]. Георгіївські кавалери користувалися значними для російської армії привілеями. Той, хто отримував будь-яку ступінь переводився у наступний чин. Кавалери св. Георгія користувалися при відставці правом носіння воєнного мундиру і могли зображати на своїх гербах, вензелях і печатках знак ордену [1, с. 20]. Серед уродженців Чернігівської губернії, які удостоєні орденами св. Георгія 4 ступеня за оборону Севастополя, були лейтенант 26-го флотського екіпажу Григорій Миколайович Забудський та підпоручик, пізніше капітан Михайло Каєтанович Фальковський [12, с. 45–46, 115–116].

Військові, які відзначилися у бою, нагороджувались орденом св. Анни [1, с. 26]. Під час Кримської війни цю нагороду отримали 13 чернігівців.

Були серед уродженців Чернігівської губернії і ті, що були нагороджені орденом св. Станіслава, його хрест і зірка, які дарувалися за військові заслуги, мали схрещені мечі, що проходили через центр орденських знаків. Хрест 3 ступеня, як і у ордену св. Анни 3 ступеня, давався з бантом. Ця нагорода, як наймолодша серед інших російських орденів, була дуже масовою [1, с. 31], але збереглися відомості тільки про 5 уродженців Чернігівської губернії, які її отримали.

Після закінчення кампанії згідно циркуляра Міністерства державного майна від 28 березня 1856 р. державні селяни, які відзначилися у Кримській кампанії, звільнялися від сплати податків та інших зборів. «Государственных крестьян, находившихся добровольно в делах против неприятеля и получивших знаки отличия военного ордена освобождают от всех податей и денежных повинностей, уплачивая за них таковые из хозяйственного капитала, а крестьянам, получившим в сражениях против неприятеля увечья, оказывать пособия на равне с учебными отставными нижними чинами» [8].

Після закінчення війни держава виплачувала допомогу сім'ям воїнів, розмір якої коливався в залежності від військового звання загиблого. Родина штабс-капітана 30 Полтавського піхотного полку 8-ї піхотної дивізії Артема Івановича Зенченка, вбитого у 1855 р. при обороні Севастополя, отримувала 181 руб. 60 коп. на рік. Вдова колезького регістратора Жукова за вбитого у Кримську війну сина отримувала 157 руб. 20 коп. на рік [6, арк. 29, 35].

Сума пенсійних виплат та допомоги залежала як від військового звання учасника, отриманих ним бронзових та срібних медалей, так і від міри каліцтва під час бойових дій. Рядовий Прима Ігнат Власович отримував 36 руб. на рік. «Апостолов Александр Иванович, надворный советник, имеет темно-бронзовую медаль за службу в гражданских чинах во время Севастопольской обороны» та 500 руб. на рік з державної скарбниці, хоча він, на відміну від П. І. Власовича, не брав участі у бойових діях. Майор Максим Максимович Ракитянський, контужений у бою, отримував 511 руб. 10 коп. на рік з державної скарбниці, одну виплату у розмірі 621 руб. 60 коп. та 2 рази по 75 руб. [4, арк. 18].

Оборона Севастополя забрала велике число людських життів. На Північній стороні Севастополя було 3 кладовища. Після Кримської війни одне з них почали називати Михайлівським, два інших об'єднали і назвали Петропавлівським, пізніше – Братським [9, с. 175]. У вересні 1856 р. було зроблено спроби увічнення пам'яті учасників боїв. З ініціативи офіцерів і солдат колишньої Кримської армії почався збір коштів на благоустрій кладовищ полеглих у Севастополі воїнів на Північній стороні [9, с. 159]. Слід було їх обнести огорожею, а на самому більшому – Братському – встановити на могилах пам'ятники, а в центрі спорудити каплицю чи храм в ім'я св. Миколи [9, с. 175].

Храм заклали у 1857 р., а освятили у 1870 р. Автор проекту – архітектор О. О. Авдеев. Безстовпний пірамідальний храм в основі плану має квадрат. На гранях піраміди – 56 мармурових дощок з назвами частин, які боролися за Севастополь, відмічено час перебування їх у місті та втрати за час оборони. Серед них є й назви полків, де служили уродженці Чернігівської губернії. В середині храму, вздовж стін встановлено 38 чорних мармурових плит, на яких вирізьблено прізвища 943 офіцерів. У цьому храмі увічнено прізвища 16 дворян Чернігівської губернії. На кладовищі знаходяться 472 братські могили, в кожній з яких поховані сотні безіменних воїнів, серед яких, безумовно, є й чернігівці. Братське кладовище було оточене невисокою кам'яною огорожею, вхід прикрашали чавунні ворота і гармати часів першої оборони Севастополя. Під час Другої світової війни храм постраждав: була зруйнована уся його верхня частина. Стіни отримали великі тріщини. Відновлення храму почалося у 1968 р., до сьогоднішнього часу завершена реставрація фасаду, продовжується відновлення розписів й інтер'єру. З 1989 р. у храмі була відновлена церковна служба [9, с. 176].

На Братському кладовищі поховано уродженців Чернігівської губернії командира 1 батальйону 19 Катеринбурського піхотного полку Івана Федоровича Ковтуновича [13, с. 62, 209], поручика 6 легкої батареї 12 артилерійської бригади Миколу Іоакимовича (Якимович) Самойловича [13, с. 140] та капітана 21 Охотського егерського полку Акіма (Іоаким) Михайловича Никонова [14, с. 41–42]. Доля їх поховань невідома.

На Північній стороні Севастополя поховано прапорщика 34 Тарутинського егерського полку Андрія Семеновича Красника (Красникова) [13, с. 71], майора 22 Якутського піхотного полку Миколу Михайловича Невструєва [13, с. 99], поручика 2 легкої батареї 10 артилерійської бригади Гаврила Васильовича Ничика [13, с. 103], капітана 20 Коливанського егерського полку Федора Йосифовича Придаткова [13, с. 115], штабс-капітана 22 Камчатського егерського полку Івана Андрійовича Уманця [13, с. 162–163], поручика, командира 1 гренадерської роти 24 Дніпровського піхотного полку

Миколу Павловича Уманця [13, с. 164], майора, командира 3 батальйону 22 Камчатського егерського полку Гаврила Тимофійовича Хоменка [13, с. 176–177], поручика 24 Одеського егерського полку Іоля Семеновича Ярошенка [13, с. 164], прапорщика 33 Егерського Бородинського Його Величності полку Митрофана Петровича Клобукова [13, с. 61]. Доля їх поховань невідома.

У Бельбекській долині, поблизу польового шпиталю розташовувалось кладовище, на якому були поховані уродженці Чернігівської губернії майор, командир 2 батальйону 28 Житомирського егерського полку Петро Львович Романович [13, с. 133] та поручик 18 Севського піхотного полку Петро Васильович Сусарін [13, с. 153], доля поховання останнього невідома.

27 серпня 1855 р. вбито на Малаховому кургані при відбитті штурму дворянина Чернігівської губернії штабс-капітана 17 Егерського генерал-ад'ютанта князя Горчакова (Брянського) полку Якова Гавриловича Гордієнка. Його тіло залишилося на місці загибелі [14, с. 41–42].

У Сімферополі поховано дворянина Чернігівської губернії поручика 22 Якутського піхотного полку Володимира Дмитровича Забіякіна. Могила не збереглася [14, с. 63].

На міському кладовищі у м. Сімферополі знайшов спокій уродженець с. Кромове Ніжинського повіту Чернігівської губернії командир 23 Українського егерського полку Дмитро Степанович Дудницький-Лішин, який помер від хвороби 23 листопада 1854 р. [13, с. 39–40].

До 50-ліття святкування ювілею оборони Севастополя Міністерство внутрішніх справ звернулося у «Губернское Правление Черниговской губернии» надати список осіб, які брали участь в обороні Севастополя у 1854–1855 рр., та вказати чи мають вони срібні медалі «За захисту Севастополя» [3, арк. 96]. Військовий міністр звернув увагу на те, що «многие могилы наших воинов, павших в войны 1808–1809 гг., 1812 г., 1853–1856 гг., и 1863 г., находятся или в большом беспорядке, или вообще в полном забвении». Він наказав скласти опис усіх військових поховань, які відносяться до згаданих війн, та привести їх у належний порядок [3, арк. 1].

Достеменно не відомо, які роботи по збереженню могил героїв Кримської війни тоді були проведені, але на старому міському (Старобілоуському) кладовищі у м. Чернігові поховано значну кількість офіцерів Чернігівської губернії. Переважна більшість цих поховань не збереглася. Передусім це були люди, які народилися, мешкали, працювали або перебували за різних обставин військової служби у місті. Зокрема, служили у тих полках, які свого часу дислокувалися у Чернігові, мали тут родини або, вийшовши у відставку, оселилися на цій території [2, с. 68].

Підполковник у відставці Микола Михайлович Толмачов був героєм оборони Севастополя. Він народився 6 серпня 1832 р. і помер 2 вересня 1907 р. від паралічу. Його поховали на старому міському цвинтарі [2, с. 72].

На Старобілоуському кладовищі знаходиться могила дворянина Полтавської губернії, уродженця м. Прилуки, учасника Кримської війни Гордія Івановича Дроздовського. Він був батьком одного з організаторів та керівників Білого руху на Півдні Російської імперії Михайла Гордійовича Дроздовського. Помер Г. І. Дроздовський 11 січня 1908 р. на 73 році життя [2, с. 68]. У 2013–2014 рр. силами Коомунального закладу «Науково-методичний центр з випуску Чернігівського тому енциклопедичного видання «Звід пам'яток історії та культури України» та Братства св. Хреста було відновлено напис на пам'ятнику, поставлено огорожу та благодійним коштом встановлено втрачений хрест.

У дворі Воскресенської церкви у м. Чернігові знаходиться могила захисника Севастополя Стефана Григоровича Іващенко. Похований він поряд зі своєю онукою. Пам'ятники та надгробні плити не збереглися. Поховання обнесено огорожею, на якій прикріплена невеличка табличка, де коротко повідомляється про небіжчиків, та є його посмертне фото.

Предметом особливої гордості севастопольців на початку ХХ ст. була споруда для розміщення панорами на Історичному бульварі у Севастополі, проект якої розроблений О. Енбергом за участі архітектора В. Фельдмана. До комплексу входять 13 пам'ятників і пам'ятних знаків. Історичний бульвар став центром Меморіального комплексу, присвяченого захисникам Севастополя. Його основою є панорама «Оборона Севастополя 1854–1855 рр.», створена професором Ф. Рубо в 1901–1904 рр. і відкрита 14 травня 1905 р. [17, с. 329].

Головною окрасою музею є живописне полотно на якому зображено епізод Севастопольської епопеї – бій на Малаховому кургані 6 червня 1855 р. Центральною фігурою панорами є народ. Серед численних учасників бою, на полотні зображено, поряд з уславленим Петром Кошкою, уродженця Чернігівської губернії Федора Заїку, які повертаються з нічної вилазки, ведучи «язика», та атаку 29 генерал-фельдмаршала графа Дибича-Забалканського (Чернігівського) піхотного полку, в якому служили й уродженці Чернігівської губернії.

У 1899 р. почалася підготовка до святкування 50-ліття оборони Севастополя. Тоді було створено «Комитет по восстановлению памятников Севастопольской обороны». З ініціативи «Комитета» Микола II у вересні 1903 р. затвердив проект настільної медалі «50 лет Севастопольской обороны. 1855–1905 гг.». До травня 1904 р. було виготовлено 5000 таких медалей. Медаллю «В память 50-летнего юбилея Севастопольской обороны» нагороджувались військовослужбовці, які були у складі гарнізону з 13 вересня 1854 р. по 27 серпня 1855 р., брали участь у бойових діях під Севастополем та жителі міста, які брали участь в обороні [9, с. 159]. На жаль, відомості збереглися лише про 5 чернігівців, які були нагороджені срібними ювілейними медалями «50 лет Севастопольской обороны. 1855–1905 гг.» та 3 світло-бронзовими медалями «50 лет Севастопольской обороны. 1855–1905 гг.» на Олександрійській стрічці.

З цього приводу управління Музею Севастопольської оборони зверталось до повітових справників та поліцмейстерів з проханням надати відомості про учасників Кримської війни. У 1903 р. по Чернігівській губернії було знайдено А. Є. Мосіяку [3, арк. 112], але протягом 1905–1906 рр. були надіслані дані про 730 уродженців Чернігівської губернії, які брали участь у Кримській війні [4].

Нащадки севастопольців мали пільги на вступ та безкоштовне навчання у навчальних закладах Російської імперії. На основі «Высочайшего повеления» у січні 1854 р. «дочерей генералов и офицеров, павших на поле битвы в настоящую войну помещать в учебные заведения как в столицах, так и в губерниях на счет общих сумм доходов воспитательных домов по особому о каждой из их девиц Высочайшему повелению». Вдова підполковника М. Вислогурського, загиблого від отриманих поранень 25 червня 1854 р. у пригороді Журжи, звернулася до предводителя дворянства Ніжинського повіту з проханням помістити її дев'ятирічну дочку у Київський інститут шляхетних дівчат «на счет общих средств доходом» [7, арк. 12–12 зв.].

На основі «Высочайшаго повеления 28 августа 1904 г. о даровании льгот потомкам севастопольцев, было определено предоставлять ежегодно из числа положенных по штату для воспитанников института казенных стипендий, таковые стипендии воспитанникам из потомков севастопольцев вне конкурса их с другими кандидатами на стипендии, но не чаще как при условии успешных занятий и одобрительного поведения их» [18, арк. 5].

У Велико-Сорочинській учительській семінарії м. Великі Сорочинці Миргородського повіту Полтавської губернії навчався онук севастопольця П. Р. Ющенко, уродженець с. Марчихина Буда Глухівського повіту Чернігівської губернії, але через погане навчання був залишений у тому ж класі на другий рік. Загалом у міських та народних училищах Чернігівської губернії у 1907 /1908 навчальному році навчалось: у Сосницькому повіті 25 хлоп. і 4 дів., Новгород-Сіверському повіті 18 хлоп., Старобілоуському повіті 14 хлоп., Кролевецькому повіті 2 хлоп., нащадків севастопольців [18, арк. 1, 16].

При «Комитете Главной Медицинской кассы» у Санкт-Петербурзі утворилося тимчасове «Попечительство», задачею якого був збір коштів на забезпечення доль вдів і сиріт лікарів, які пожертвували своїм життям й інтересами власних сімей для служіння суспільству. У Ніжинському повіті було зібрано і відправлено до Санкт-Петербургу 27 руб., у Стародубському – 6 руб., Сосницькому – 27 руб. і Чернігівською губернською лікарською інспекцією – 37 руб. [5, арк. 1, 9–12].

Отже, після Кримської війни 1853–1856 рр. царський уряд намагався відзначити усі версти населення, у тому числі й Чернігівської губернії, які проявили хоробрість на полі бою чи в тилу. Була розроблена чітка послідовність нагородження учасників воєнних дій відповідними відзнаками. Держава намагалася надати достойне матеріальне забезпечення як учасникам бойових дій, так і їх сім'ям.

Джерела та література:

1. Алешин А. Награды Первой мировой / А. Алешин. – М.: Вече, 2012. – 352 с.
2. Блакитний М. М. Офіцери колишньої російської імператорської армії, поховані у Чернігові (1900–1918 рр.) / М. М. Блакитний // Сіверянський літопис. – 2011. – № 3. – С. 65–75.
3. Держархів Чернігівської обл., ф. 127, оп. 1, спр. 9588, 126 арк.
4. Держархів Чернігівської обл., ф. 127, оп. 1, спр. 10565, 189 арк.
5. Держархів Чернігівської обл., ф. 127, оп. 17-В, спр. 44, 21 арк.

6. Держархів Чернігівської обл., ф. 142, оп. 1, спр. 50, 39 арк.
7. Держархів Чернігівської обл., ф. 343, оп. 1, спр. 735, 357 арк.
8. Держархів Чернігівської обл., ф. 811, оп. 1, спр. 304, 3 арк.
9. Достойный поклонения. Восточная (Крымская) война. Первая героическая оборона Севастополя / [сост. В. В. Крестьянников]. – Севастополь – Симферополь: Информационно-правовой центр «Магистр», 2005. – 288 с.
10. Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, ф. 135, спр. 115, 2 арк.
11. Кузнецов А. А. Ордена и медали России / А. А. Кузнецов. – М.: Изд-во МГУ, 1985. – 174 с.
12. Лящук П. М. Герои «Севастопольской страды». Кавалеры орденов Св. Георгия за оборону Севастополя в 1854–1855 гг. / П. М. Лящук. – Симферополь: Таврия-Плюс, 2001. – 128 с.
13. Лящук П. М. Мартиролог офицеров Российской армии погибших при защите Севастополя и Крыма в 1854–1855 гг.: Вып. 1 / Музей героической обороны и освобождения Севастополя / П. М. Лящук. – Симферополь: Издательство ООО «Фирма «Салта» ЛТД, 2008. – 256 с.
14. Лящук П. М. Мартиролог офицеров Российской армии погибших при защите Севастополя и Крыма в 1854–1855 гг.: Вып. 2 / Музей героической обороны и освобождения Севастополя / П. М. Лящук. – Симферополь: Издательство ООО «Фирма «Салта» ЛТД, 2011. – 272 с.
15. Манзуренко В. В. Нагородні медалі царської Росії за Кримську війну / В. В. Манзуренко // «Кримська війна»: історія та уроки. 1853–1856 рр.: [Збірник наукових праць]. – К., 2013. – С. 288–291.
16. Мельникова Л. В. Русская Православная Церковь и Крымская война 1853–1856 гг. // Л. В. Мельникова – М.: Кучково поле, 2012. – 392 с.
17. Пилявець Р. І. Увічнення подій Кримської (Східної) війни в нерухомих пам'ятках історії України / Р. І. Пилявець // «Кримська війна»: історія та уроки. 1853–1856 рр.: [Збірник наукових праць]. – К., 2013. – С. 325–331.
18. Центральний державний історичний архів міста Києва, ф, 707, оп. 229, спр. 129, 49 арк.

Ольга Сидоренко

УВЕКОВЕЧЕНИЕ ПАМЯТИ ЧЕРНИГОВЦЕВ, КОТОРЫЕ ОТЛИЧИЛИСЬ В КРЫМСКОЙ ВОЙНЕ 1853–1856 ГГ.

В статье рассматривается награждение защитников Севастополя. Дана краткая характеристика мест захоронений уроженцев Черниговской губернии, которые брали участие в военном конфликте. Внимание акцентируется на увековечении памяти героев Крымской войны 1853–1856 гг.

Ключевые слова: *Российская империя, Крымская война 1853–1856 гг., уроженец Черниговской губернии, орден, медаль, кладбище, захоронение.*

Olha Sydorenko

PERPETUATE THE MEMORY OF CHERNIHIV NATIVES WHO DISTINGUISHED IN THE CRIMEAN WAR OF 1853–1856

The awarding of the Sevastopol defenders is considered in the article. A brief description of the burial places people from the province of Chernihiv who took part in the military conflict is presented. Attention is focused on the perpetuation the memory of heroes of the Crimean War 1853–1856.

Keywords: *Russian Empire, the Crimean War of 1853–1856., a native of the province of Chernihiv, orders, medals, cemetery, burial place.*

Стаття надійшла до редакції 30.11.2015